Eesti murded

Eesti keele kahe suurema murderühma, põhjaeesti ja lõunaeesti murrete erinevused on väga vanad, ulatudes aega enne Kristust, mil läänemeresoome algkeelest hakkasid üksikud keeled eralduma. 14. saj lõpust 19. sajandini oli inimeste liikumisvabadus piiratud kirikukihelkonnaga, mis soodustas paikkondlike keelekujude eristumise enam kui sajaks kihelkonnamurdeks ehk murrakuks.

Murderühmade vahelised erinevused puudutavad keeleehituse tuumosi, nagu nt käändsõna mitmus: põhjaeesti murdeis (eP) kasutatakse *de*-mitmust kõigis käänetes alates sisseütlevast (*kala/de/st, kala/de/l*), lõunaeesti murdeis (eL) vokaalmitmust (*kall/u/st, kall/u/l*). Kolmanda rühma, rannikumurde (R) eripärana võib mainida sise- ja lõpukao puudumist (nt *kandama* pro *kandma, metsä* pro *mets*) ja vältevahelduse puudumist. Kirjakeelest kaugeim on Võru murre. Mõni näide:

	R –	eP –	eL –
	naula	*nael*	*naal, nagõl*
	kohtu	*kõht*	*kõtt*
	suuremb(i)	*suurem*	*suure(m)p*
[ma]	*odin*	*võtsin*	*võti*
[nad]	*tulled*	*tul(n)d*	*tullu, tullu'*
[ma]	*saisin*	*saaks*	*saass*

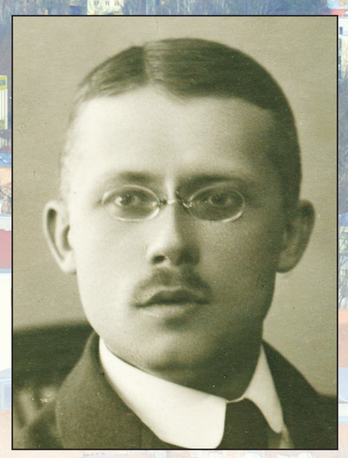
Andrus Saareste

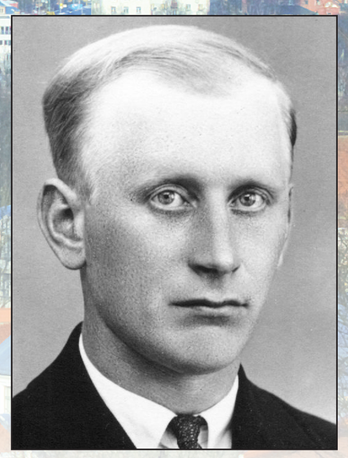
Theodor Saar

Mari Must

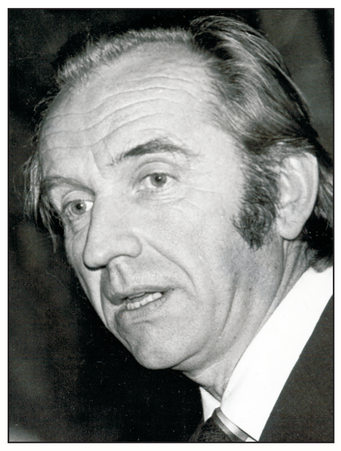
Valdek Pall

Helmi Neetar

Karl Pajusalu

Murdekogud ja uurimiskeskused

Murdekeele lauskogumine algas Andrus Saareste eestvõttel 1921. a üliõpilastest stipendiaatide abil. Wiedemanni sõnaraamatut järgiva sõnavarakogu kõrvale tekkis murdetekstide kogu, väärtuslik allikas mitmele teadusharule. Keeleteadlaste kõrval on teinud suure töö Emakeele Seltsi vabatahtlikud kirjasaatjad. 2006. aastaks oli kogutud 1 748 500 sedelit ja 139 450 lehekülge keeleandmeid. Kohanimesid on kogutud 700 000, isiku- ja loomanimesid 56 700 sedelit (lähemalt vt http://www.teaduskogud.org/materjalid).

Eesti Keele Instituudi dialektoloogid (Aili Univere, Salme Tanning, Helmi Viires, Mari Must, Helmi Neetar, Mart Mäger jpt) on olnud murdeainese kogumise ja uurimise peamisi jõudusid kogu Nõukogude perioodi. Koostatud on akadeemilisi tekstiköiteid ja sõnastikke, käsil on 12-köiteline "Eesti murrete sõnaraamat" (4 köidet ilmunud 1994–2008). Eesti murdekeelt on alates 1957 süstemaatiliselt helilindistatud ja1999 digiteeritud. Koostöös Tartu Ülikooliga on valminud digitaalne eesti murrete korpus (http://eesel.fil.ut.ee/art.html).
Tartu Ülikoolis pani eesti murrete ja sugukeelte uurimisele aluse Lauri Kettunen, seda on jätkanud Oskar Loorits, Paul Ariste, Tiit-Rein Viitso, Aino Valmet, Karl Pajusalu jt. Eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv sisaldab murdetekste, helisalvestisi, foto- ja filmikogu. 2000. a avati **Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus** (http://www.ut.ee/lekeskus/).

Murdekeelte väärtustamine

1980. a-il tekkis murdekeelt ja kultuurikeskkonda väärtustav kodanikuliikumine, mille üheks väljundiks sai võru uus kirjakeel Lõuna-Eestis. Entusiastid on rajanud murdekeelse Vikipeedia, loonud multimeediamänge, edendanud kirja- ning laulukultuuri. Murrete uurimist ja keele kasutusala laiendamist toetavad riiklikud programmid. 1995. aastal loodi riiklik teadus- ja arendusasutus Võru Instituut (http://www.wi.ee). Kohaliku initsiatiivi pinnalt on tekkinud keskusi mujalegi, nt Setu Arenduskeskus (1997), Mulgi Kultuuri Instituut (1999), Kihnu Kultuuri Instituut (2004).

Riik soodustab murrete kasutamist ja säilitamist kultuuriväärtusena, võimaldades õpetada murdeid kohaliku kultuuri osana üldhariduskooli riiklikus õppekavas. Murrete kasutamist toetatakse regionaalkultuuri arendamise programmidega.

Riik tagab seadusandlikult, et ajaloolisel murdealal võib ametliku kirjakeelse kohanime kõrval kasutada ka nime murdekuju. Murdekeelt võib kirjakeele kõrval kasutada ka avalikel siltidel, viitadel, kuulutustes, teadaannetes ja reklaamis.

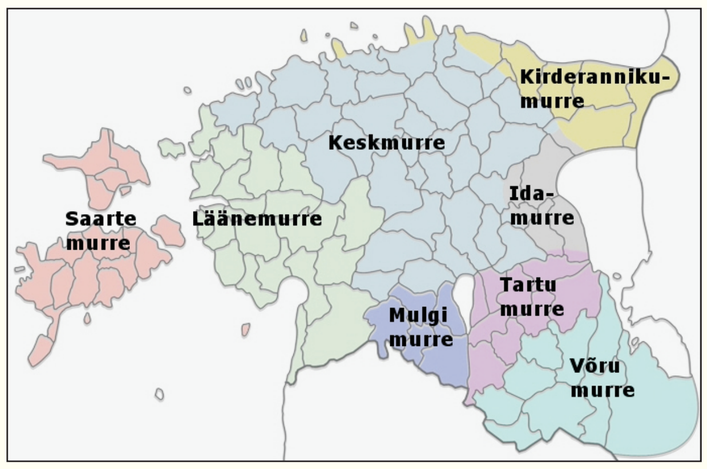

Murdeuurijaid

Lauri Kettunen (1885 Joroinen – 1963 Helsingi) pani aluse läänemeresoome keelte uurimisele ja õpetamisele Tartu Ülikoolis. **Andrus Saareste** (1892 Tallinn – 1964 Uppsala) pani aluse eesti murdeainese süstemaatilisele kogumisele, uurimisele ja murdearhiivile. Ta oli keelegeograafilise uurimismeetodi juurutaja, kelle peateoseks jäi kapitaalne "Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV" (1958–1968). **Paul Ariste** (1905 Rääbise – 1990 Tartu) on enim tuntud Eesti fennougristikakoolkonna rajajana. Pani aluse foneetikauuringutele Tartu Ülikoolis, on tulemuslikult uurinud keelekontakte (sh laensõnu eesti keeles) ning eesti murdeid. **Arnold Kask** (1902 Pärnu – 1994 Tartu) oli eesti murrete silmapaistev uurija ning kauaaegne õppejõud. **Mari Must** (1920 Tartu – 2008 Tallinn) oli murdekogumise ja -uurimise korraldajaid TA Keele ja Kirjanduse Instituudis ning Emakeele Seltsis. Ta oli fonoteegi rajaja (1957), murdesõnaraamatu koondkartoteegi loojaid (1952–63) ja EMS-i käsikirja koostamise suunaja.

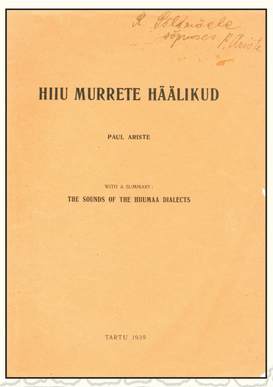

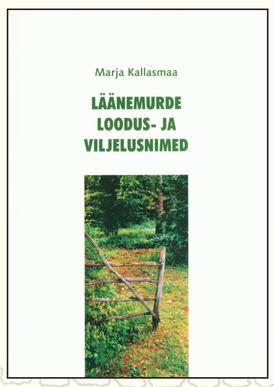

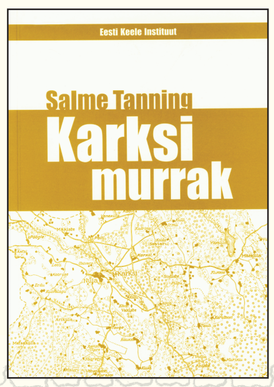

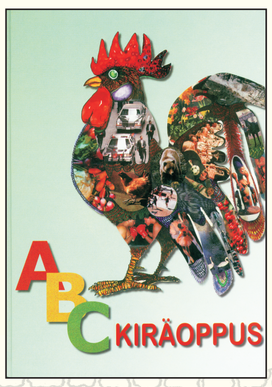

Kirjandust

Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

Kask, Arnold. Eesti murded ja kirjakeel. Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 16. Tallinn: Valgus, 1984.

Eesti murrete sõnaraamat I–IV (a – laulurästas). Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1994–2008.

Akadeemiline tekstisari "Eesti murded" I–VIII (1961–2002).

Murdeplaate

Kendla, Mari. Kirderannikumurde palu. Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2001.
Kendla, Mari. Võru murde palu. Eesti Keele Instituut. Tallinn, 2001.
Viikberg, Jüri. Eesti murdeplaat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003.

Veebis

Eesti murded – http://www.eki.ee/murded/
Võrukeelne Vikipeedia – http://fiu-vro.wikipedia.org

Vaatmiku on teinud Eesti Kirjandusmuuseum, Haridus- ja Teadusministeerium, Emakeele Selts. Tekst: Jüri Viikberg. Vormistus: Margus Nõmm, TÜ multimeediatalitus 2008.